

Талдамалық шолуы

Өңірлік ілгеріліс: үш жылдағы негізгі жетістіктер

2024

Мазмұны

	Кіріспе	4
1-тарау	Мемлекеттік саясатты іске асыруды талдау	7
1.1.	Агломерациялар мен ірі қалаларды дамыту	7
1.2.	Әкімшілік-аумақтық қайта құрулар	8
1.3.	Қалалардағы өмір сапасының рейтингі (ЭЗИ жыл сайынғы зерттеуі)	11
1.4.	Моноқалаларды дамыту	15
1.5.	Ауылдық және шекара маңы аумақтарын дамыту	18
1.6.	«Ауыл – Ел бесігі» жобасы	19
1.7.	«Дипломмен ауылға» жобасы	21
1.8.	Өңірлік стандарттар жүйесі	23
2-тарау.	Қысқа және ұзақ мерзімді болжамдар	25
2.1.	Көші-қон үрдістерін ескере отырып, демографиялық ахуалдың болжамы	25
2.2.	Агломерациялар мен ірі қалаларды дамыту	26
2.3.	Моноқалаларды дамыту	26
2.4.	Ауылдық және шекара маңы аумақтарын дамыту	27
	Қорытындылар мен ұсынымдар	28

Авторлар:

Құрметұлы Нұрболат – «Экономикалық зерттеулер институты» АҚ Өңірлік зерттеулер және өмір сапасы орталығының директоры

Ерубаета Жанна Қарбаевна – «Экономикалық зерттеулер институты» АҚ Өңірлік зерттеулер және өмір сапасы орталығы директорының орынбасары

Мукушева Динара Аблкасымовна – «Экономикалық зерттеулер институты» АҚ Өңірлік зерттеулер және өмір сапасы орталығы директорының орынбасары

Матаев Габит Мустафаевич – «Экономикалық зерттеулер институты» АҚ Өңірлік зерттеулер және өмір сапасы орталығының жетекші ғылыми қызметкері

Тулешова Шынар Пазылбековна – «Экономикалық зерттеулер институты» АҚ Өңірлік зерттеулер және өмір сапасы орталығының жетекші сарапшысы

Аманжолова Айгерим Кулмамбетовна – «Экономикалық зерттеулер институты» АҚ Өңірлік зерттеулер орталығының жетекші сарапшысы

Кіріспе

Соңғы жылдары Қазақстанның өңірлік, аумақтық-кеңістіктік саясаты басқарылатын урбандалуға назар аудара отырып, өңірлердің әлеуетін тиімді пайдалану үшін жағдай жасауға бағытталған.

Елдің аумақтық-кеңістіктік дамуының негізгі бағыттары ретінде «өсу нүктелерінде» адамдар мен капиталдың шоғырлануы және жоғары урбандалған аймақтарды дамыту таңдалды.

Астана, Алматы, Шымкент, Ақтөбе және Қарағанды қалаларында орталықтармен агломерацияларды дамыту бойынша жұмыстар жалғасуда. Олар халықаралық және ұлттық деңгейде экономикалық өсу орталықтарына айналуға арналған.

Жалпы, ЭБДҰ елдерінің тәжірибесі ірі және ірі қалалардың дамуы, егер олар функционалды қалалық аудандар түрінде дамыса, тиімдірек екенін көрсетеді.

Осыған байланысты ұлттық деңгейде «өсу нүктелері» облыс орталықтары және олардың айналасындағы елді мекендері бар функционалды урбандалған аудандарды анықтады және өңірлік деңгейдегі агломерациялық құрылымдардың аналогын білдіреді.

Аумақтық саясат елді мекендердің экономикалық әлеуеті мен даму перспективаларын ескере отырып, оларды қолдау жағына ауыстырылды. Осы мақсатта өңірлік деңгейде «өсу нүктелері» ретінде қаланың, сондай-ақ тірек және спутниктік ауылдық елді мекендердің (бұдан әрі – АЕМ) перспективалы монолары айқындалды.

Қаражатты бұрқуге және мемлекеттік және жеке инвестицияларды үндестіруге жол бермеу мақсатында даму әлеуеті бар 3,5 мың АЕМ іріктелді, олар бойынша 2019 жылдан бастап әлеуметтік және инженерлік инфрақұрылымды жаңғырту бойынша ауқымды жұмыс басталды.

Өңірлік саясаттың маңызды бағыты адамның тұрғылықты жеріне қарамастан «базалық қызметтерге тең қол жеткізу» қағидатын енгізу болды.

Елдің көлік қаңқасын нығайту және аумақтардың байланысын қамтамасыз ету мақсатында бірқатар ауқымды инфрақұрылымдық жобалар іске асырылды, оның ішінде «Батыс Еуропа – Батыс Қытай» магистральдық көлік дәлізі, «Жезқазған – Бейнеу» теміржол желісі және басқалары.

Жергілікті жолдар желісін дамыту аудан орталықтарының тірек АЕМ және облыстардағы қалалармен байланысын жақсартуға бағытталуы тиіс.

Өмір сүру деңгейінде, базалық инфрақұрылыммен қамтамасыз етілуінде және өңірлер арасында және өңірлер ішінде халықтың даму мүмкіндіктерінде теңсіздік сақталуда. Объективті жағдайлар – табиғи-климаттық, географиялық жағдайлар, экономиканың қалыптасқан құрылымы, сондай-ақ субъективті жағдайлар бар – аймақтық жоспарлау сапасы, жеке секторды дамыту үшін жағдай жасау.

Қазақстанда халық даму әлеуеті бар қалалық агломерацияларда және ірі қалаларда, облыс орталықтарында, моноқалаларда және ауылдық елді мекендерде шоғырланған.

Орталықтары Астана, Алматы, Шымкент, Ақтөбе және Қарағанды қалаларында орналасқан агломерацияларда ел халқының 30%-ы тұрады. Агломерация орталықтарында елдің жалпы ішкі өнімінің шамамен үштен бірі өндіріледі. Астана, Алматы және Шымкент қалаларының үлесіне елге тартылатын шетелдік инвестициялардың 42%-дан астамы тиесілі.

Күнделікті маятниктік көші-қон нәтижесінде агломерация орталықтары сапалы экономикалық және қала құрылысын жоспарлауды қажет ететін әлеуметтік және инженерлік инфрақұрылымға айтарлықтай жүктеме мәселелерін бастан кешіруде. Осыған ұқсас проблемалар облыс орталықтарында да аз дәрежеде байқалады.

Моно-және шағын қалаларда проблемалар олардың экономикасын әртараптандырудың төмен дәрежесімен, жұмыспен қамтудың қала құраушы кәсіпорынның даму перспективаларына жоғары тәуелділігімен, шикізат қорларының сарқылуымен (мысалы, Жаңаөзен, Арқалық қалаларында) байланысты.

Ауылдық жерлерде ел халқының 37,7%-ы тұрады, 6,2 мың ауылдың 3,3 мың АЕМ-ге (54%) 500 адамнан аз халқы бар 638,4 мың адам (елдегі ауыл халқының 8,4%-ы) тұрады. Ауылдағы өзекті мәселелер базалық инфрақұрылымды дамыту, оның ішінде ауыз сумен, интернетпен қамтамасыз ету болып қала береді.

Қазақстанның шекара маңындағы өңірлері халықтың жан басына шаққандағы орташа табысының мөлшері, бәсекеге қабілетті кәсіптік білім беретін оқу орындарының болуы бойынша басқа мемлекеттердің бірқатар шекара маңындағы өңірлерінен артта қалып отыр, бұл білікті мамандар мен жастардың кету қаупін тудырады.

2015-2024 жылдар аралығында Қазақстандағы демографиялық жағдай оң серпінмен ерекшеленді. Халық саны 2,6 млн адамға өсіп, 2024 жылдың басында 20 млн адамды құрады.

2030 жылға қарай ел халқының саны болжам бойынша 21,5 млн адамды құрайды.

Қала халқының қарқынды өсу үрдісі байқалады. 2015 жылдан 2024 жылға дейін белсенді өңіраралық көші-қон процестері мен табиғи өсім есебінен қала халқының саны 9,8 млн адамнан 12,4 млн адамға дейін өсті. Аталған кезеңде қалалардағы халық саны 26,5%-ға, ал ауылдық жерлердегі халық саны 0,05%-ға ғана өсті.

2024 жылы елдегі урбандалу деңгейі 62,1% құрады. Болжамға сәйкес, 2030 жылға қарай урбандалу деңгейі сол факторлардың әсерінен 63,9% құрайды.

Бұл ретте бірқатар өңірлерде урбандалу өте төмен деңгейде қалып отыр (Түркістан облысы – 24,7%, Алматы облысы – 16,2%, Жамбыл облысы – 43,4%, Маңғыстау облысы – 45,5%).

Өңірлер бөлінісінде 2015 – 2024 жылдары Маңғыстау облысында, Астана, Алматы және Шымкент қалаларында көші-қон ағыны есебінен халық санының өсуі байқалды.

Экономикалық даму мен жан басына шаққандағы орташа табыстың айырмашылығы сыртқы көші-қон ағындарының бағыттарын қалыптастырады.

Халықтың кетуі Қарағанды, Қостанай, Павлодар, Солтүстік Қазақстан және Шығыс Қазақстан облыстарында байқалды. Жоғарыда аталған үрдістер 2030 жылға дейін жалғасады деп күтілуде.

Қазақстан шекарасына жақын жерде 11 миллион тұрғынды қала (Новосибирск, Омбы, Челябинск, Екатеринбург, Уфа, Самара, Волгоград, Баку, Ташкент, Бішкек, Үрімші) орналасқан.

Бұған қоса, Солтүстік (Ақмола, Қостанай, Солтүстік Қазақстан) және өнеркәсіптік Орталық-Шығыс (Шығыс Қазақстан, Қарағанды, Павлодар) өңірлерінде халықтың қартаюы байқалады. Осылайша, 2020 жылы өнеркәсіптік өңірлерде 65 жастан асқан халықтың үлесі 10,9%, солтүстік өңірлерде – 11,3% құрады. Ірі қалалардың, сондай-ақ батыс және оңтүстік аймақтардың халқы қартайған шағында.

Қазақстандағы демографиялық ахуалды талдау нәтижелері бойынша бірқатар проблемалар айқындалды, олардың ішінде туудың төмендеуі, халықтың қартаюы, еңбекке қабілетті халықтың кетуі негізгі проблемалар болып табылады.

Қазақстанда экономикалық мамандануы, нарықтық байланыстар сипаты, қоныстандыру жүйесі және географиялық белгісі бойынша 5 макроөңір айқын ерекшеленеді – мегаполистер, орталық-шығыс, батыс, солтүстік және оңтүстік.

Жалпы Қазақстанның кеңістіктік дамуының негізгі үрдістері:

- қалалардағы экономикалық өсудің шоғырлануы және қалалардың әлеуметтік-экономикалық рөлін арттыру;
- сыртқы нарықтарға шығу үшін инфрақұрылымдық шектеулерді сақтау;
- цифрландыру салдарынан мемлекеттік және өзге де қызметтердің кеңістіктік қолжетімділігін кеңейту;
- ауыл шаруашылығында және өндіруші секторларда еңбек өнімділігінің өсуі (өндірісті автоматтандыру салдарынан) және осы секторларда (ауылдық аумақтар мен моноқалаларда) жұмыс орындарының санының төмендеуі.

Қазақстанның аумақтық дамуының негізгі проблемалары:

- өңіраралық әлеуметтік-экономикалық теңсіздіктің жоғары деңгейі, оның ішінде халықтың табысы мен кедейлік деңгейі бойынша;
- халықтың көші-қон ұтқырлығының дамыған елдерге тән орташа мәндерден айтарлықтай артта қалуы, бұл өңірлік еңбек нарықтарында проблемалардың туындауына алып келеді;
- ауыл халқының өмір сүру деңгейінің қала тұрғындарының өмір сүру деңгейінен едәуір артта қалуы;
- көптеген қалаларда қалалық ортаның жайлылық деңгейі жеткіліксіз;
- өңірлер экономикаларының құрылымындағы төмен технологиялық өндірістердің жоғары үлесі;
- магистральдық көліктік инфрақұрылымды дамытудың қазіргі деңгейінің өңірлер экономикасы мен халқының қажеттіліктеріне сәйкес келмеуі, тірек көлік желісінде және энергетика саласында республикалық маңызы бар инфрақұрылымдық шектеулердің болуы, экономикалық өсу орталықтарының өздері мен басқа аумақтар арасындағы көліктік байланысының төмендігі, елдің транзиттік әлеуеті толық көлемде іске асырылмаған.

Жоғарыда айтылғандарды ескере отырып, өңірлік саясатты сараптамалық-талдамалық сүйемелдеу, өсу резервтерін, өңірлерді дамытудағы күшті және әлсіз жақтарын анықтау, қалалық және ауылдық елді мекендерде халықтың өмір сүруінің жайлылық деңгейіне мониторинг жүргізу бойынша тұрақты негізде зерттеулер жүргізу маңызды және өзекті болып табылады.

– **Әдістеме және деректер көздері:** пайдаланылған талдау әдістері мен негізгі дереккөздердің қысқаша сипаттамасы (ресми есептер, статистика, зерттеулер, сараптамалық деректер).

Статистикалық деректер, жүргізілген зерттеулердің нәтижелері, өңірлік стандарттар жүйесін қамтамасыз ету және моноқалаларды дамыту жөніндегі меншікті дерекқорлар.

1-тарау. Мемлекеттік саясатты іске асыруды талдау

1.1. Агломерациялар мен ірі қалаларды дамыту

2023 жылғы қаңтарда «Агломерацияларды дамыту туралы» Заңның қабылдануы қалалар мен қала маңы аймақтарының әлеуметтік-экономикалық дамуын басқарудағы маңызды кезең болды. Заң қала құрылысы және көлік саясатын орталықтандыруға мүмкіндік береді, инфрақұрылымдық жобаларды іске асыруды жеңілдетеді және экономикалық белсенділікті ынталандырады. Көлденең трансферттер механизмі мен инновациялық көлік модельдерін енгізудің арқасында агломерациялар кешенді даму үшін көбірек мүмкіндіктерге ие болды.

«Агломерацияларды дамыту туралы» Заңды қабылдаудың оң салдары:

1. Экономикалық көрсеткіштер

- агломерациялардың ЖІӨ өсуі: бірыңғай саясатты енгізу инвестициялық ортаны жақсарту және көлік байланысын арттыру есебінен экономикалық өсу қарқынын арттырды

- өнеркәсіптік өндіріс көлемі: кәсіпорындар үшін қолайлы жағдайлар жасау өңдеу және құрылыс секторларында өндіріс көлемінің ұлғаюына әкелді

2. Әлеуметтік көрсеткіштер

- көлікке қол жетімділікті жақсарту: жаңа көлік моделі қалалық инфрақұрылымға жүктемені азайтты және агломерация орталығы мен қала маңы арасындағы қозғалысты тездетті

- халықтың өмір сүру деңгейін арттыру: мектептер, ауруханалар салу және демалыс аймақтарын абаттандыру сияқты әлеуметтік жобаларды қаржыландыру өмір сапасын жақсартты.

3. Экологиялық сауықтыру

- саябақтар құру мен тазарту жүйелерін жаңғыртуды қоса алғанда, «жасыл» жобаларды іске асыру қала маңындағы аймақтардағы экологиялық жағдайды жақсартты.

Бағыттар бойынша негізгі жетістіктер:

1. Қала құрылысын жоспарлау:

- агломерацияларды дамытудың кешенді жоспарларын бекіту (мысалы, Астана және Алматы) қалалар мен қала маңын дамытуға жүйелі көзқарасты қамтамасыз етті;

- тұрғын аудандардың кеңеюі және заманауи инфрақұрылымның құрылысы агломерациялар орталығындағы құрылыс тығыздығын төмендетті.

2. Жаңа көлік моделі:

- бөлінген жолақтарды енгізу, теміржол және автобус маршруттарын жаңарту жол кептелісін азайтты;

- көлікті интеллектуалды басқару жүйесінің дамуы логистика мен экологиялық жағдайды жақсартты.

3. Көлденең трансферттер:

- қала маңындағы мектептер, ауруханалар мен демалыс аймақтарының құрылысын қаржыландыру әлеуметтік инфрақұрылымды жақсартуға мүмкіндік берді және халықтың дамыған инфрақұрылымы бар аймақтарға көшуін ынталандырды.

4. Экологиялық бастамалар:

- жасыл саябақтар құру және жаңартылатын энергия көздеріне көшу экологиялық жағдайды жақсартты және көміртегі шығарындыларын азайтты.

Жалпы, заң агломерацияларды тиімді басқаруға мүмкіндік береді, олардың ұлттық экономиканың жалпы жүйесіне интеграциялануына және халықтың өмір сүру сапасын арттыруға ықпал етеді.

2021-2023 жылдар кезеңінде орын алған прогресс жаңа заң шеңберінде жүргізіліп жатқан мемлекеттік саясатты іске асыруды жалғастыру қажеттігін растайды.

1.2. Әкімшілік-аумақтық қайта құрулар

Әлеуметтік-экономикалық проблемаларды шешу, сондай-ақ жергілікті жерлерде мемлекеттік басқарудың тиімділігі мақсатында **2022 жылы 3 жаңа облыс – Абай (әкімшілік орталығы – Семей қаласы), Ұлытау (әкімшілік орталығы – Жезқазған қаласы), Жетісу (әкімшілік орталығы – Талдықорған қаласы) қайта құрылды.** Жетісу облысының құрамынан бөлінгеннен кейін Алматы облысы Қонаев қаласындағы әкімшілік орталығымен ағымдағы шекарада құрылды.

Егер Абай және Ұлытау облыстарының құрылуы осы өңірлерде жинақталған әлеуметтік-экономикалық проблемаларды шешу қажеттілігімен байланысты болса, онда Алматы облысының бөлінуі Алматы агломерациясын қалыптастыру жөніндегі басқарушылық шешімдердің тиімділігін арттыру мақсатын көздеді.

Бұдан басқа, жүргізілген әкімшілік-аумақтық реформалар әлеуметтік-экономикалық дамудағы теңгерімсіздіктерді төмендету, өңірлердің байланыстылығын және орнықты кеңістіктік дамуын қамтамасыз ету негізіне алынған жаңа өңірлік саясаттың басымдықтарына сәйкес келеді. Яғни, олар елдің аумақтық және кеңістіктік дамуына жаңа тәсілдерді іске асырудың бастамасы болып табылады. Ең алдымен, бұл – елдің оңтүстігінің өнеркәсіптік әлеуетін ашу.

Жетісу облысының құрылуы оңтүстікті индустрияландыруға және урбандалу процестерді жеделдетуге оң әсер етеді. Сонымен қатар, Абай және Ұлытау облыстарының құрылуы еліміздің орталық-шығыс өңірінің экономикасын қайта жандандыру үшін өте маңызды. Егер Ұлытау облысында металлургияда одан әрі қайта бөлуді дамыту және адами ресурстарды дамыту талап етілсе, онда Абай облысында индустрияландыруды жүзеге асыру қажет.

Айта кету керек, кез келген әкімшілік-аумақтық реформа қалыптасқан аумақтық-экономикалық байланыстардың өзгеруіне және жаңа қатынастардың пайда болуына ықпал етеді, аймақ үшін жаңа мүмкіндіктер туғызады.

Елдің әкімшілік-аумақтық құрылымындағы өзгерістердің арқасында жаңа «экономикалық өсу орталықтары» пайда болды. Мемлекеттің осындай маңызды бастамалары өңірдегі іскерлік белсенділікті жандандырады және инвестициялар ағыны үшін ынталандыру болып табылады.

Әкімшілік орталықтың мәртебесі жаңа облыстардың әкімшілік орталықтарының әлеуметтік-экономикалық дамуына жағымды әсер етеді деп күтілуде. Жаңа облыстар құрылғанға дейін бұл қалаларда инфрақұрылымның тозуына, жолдардың сапасына, көлік жүйесінің жағдайына байланысты проблемалар өткір болды. Жаңа мәртебе осы қалаларға инвестициялар ағынын арттырады және жергілікті мәселелерді тиімді шешуге мүмкіндік береді.

Әкімшілік-аумақтық реформалар жергілікті басқаруды оңтайландыруға, ресурстарды бөлуді үйлестіруді жақсартуға және әлеуметтік-экономикалық бағдарламаларды орындау үшін жергілікті биліктің жауапкершілік деңгейін арттыруға мүмкіндік берді. Бұл аумақтарды тиімдірек дамытуға, инфрақұрылымды жақсартуға және биліктің әр түрлі деңгейлері арасындағы өзара әрекеттесуді күшейтуге жағдай жасады.

Реформа жаңа өңірлерде экономиканың негізгі салаларының өсуі мен дамуын ынталандырды.

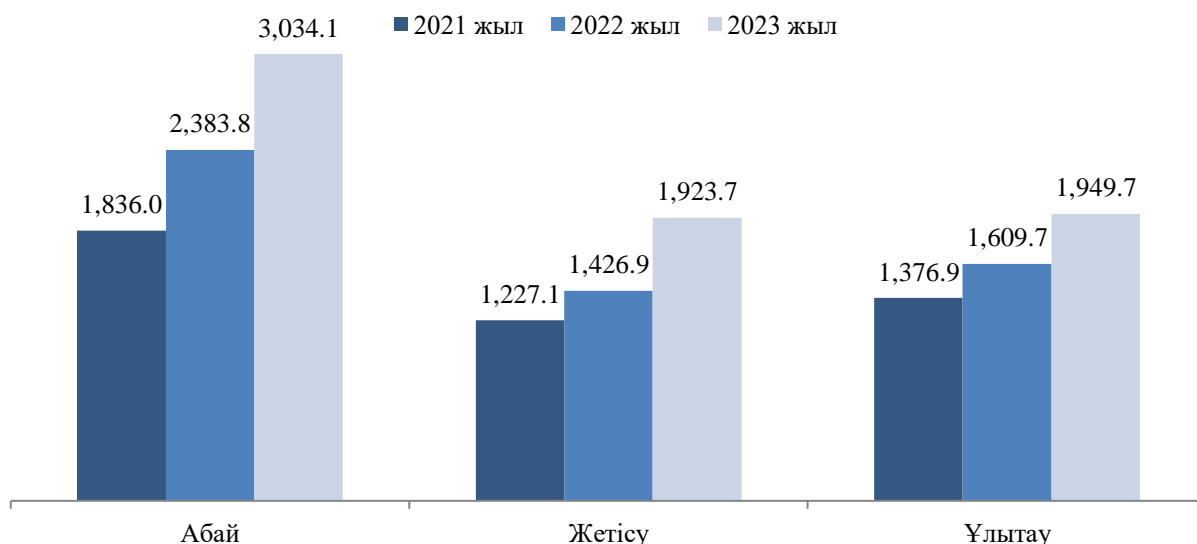
Мысалы, Жетісу мен Ұлытауда **жалпы өңірлік өнім көлемінің айтарлықтай өсуі** байқалды, ауыл шаруашылығы мен тау-кен өнеркәсібінде (әсіресе, түсті металдар өндіруде) өндіріс көлемі айтарлықтай өсті. Жетісу облысында 2023 жылдың қорытындысы бойынша ЖӨӨ көлемі 1 923,7 млрд теңгені құрады, бұл 2022 жылғы деңгейден 34,8%-ға артық.

Ұлытау облысында 2023 жылы облыстың жалпы өңірлік өнімінің (ЖӨӨ) көлемі 1 949,7 млрд теңгені құрады, бұл 2022 жылмен салыстырғанда 21%-ға жоғары.

Тұрғын үй және әлеуметтік инфрақұрылым жақсарды, бұл халықтың өмір сүру деңгейіне оң әсер етеді.

Алайда, әлеуметтік даму деңгейінде қалалық және ауылдық жерлер арасындағы алшақтық сақталады. Абай және Ұлытау сияқты өңірлерде ауылдық аудандардағы кедейлік деңгейі ел бойынша орташа деңгейден жоғары болып қалуда.

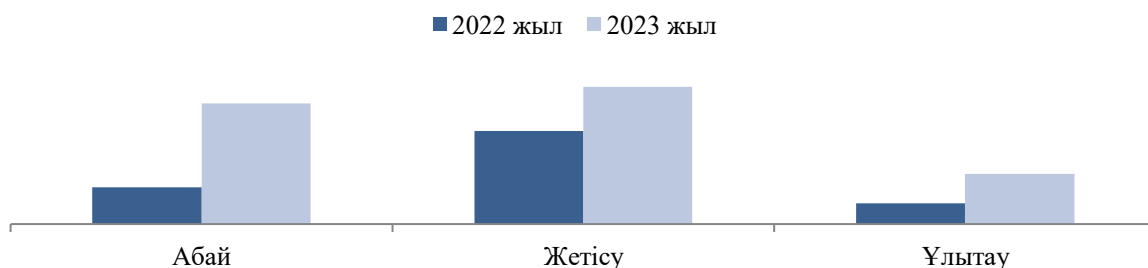
Әкімшілік-аумақтық реформа жаңа өңірлердегі іскерлік белсенділіктің артуына оң әсерін тигізді.

1-сурет. Абай, Жетісу, Ұлытау облыстарының ЖӨӨ көлемі, млрд теңге

Ұлытау, Жетісу және Абай облыстарында шағын және орта кәсіпкерлік субъектілері санының артуы байқалды, бұл іскерлік белсенділіктің жанданғанын көрсетеді. Ұлттық статистика бюросының деректері бойынша 2023 жылы 2022 жылмен салыстырғанда Ұлытау облысында жұмыс істеп тұрған ШОК субъектілерінің саны 7,9%-ға, Жетісу облысында – 9,9%-ға, Абай облысында – 7,2%-ға өсті.

Жаңа мәртебеге ие бола отырып, жаңадан құрылған өңірлерді қаржыландыру көлемі едәуір өсті. Мысалы, 2023 жылы Абай облысының бюджеті 3,2 есеге (2022 жылы 123 964 млн теңгеден 2023 жылы 406 297 млн теңгеге дейін), Жетісу – 47,3 есеге (2022 жылы 314 564 млн теңгеден 2023 жылы 463 421 млн теңгеге дейін), Ұлытау – 2,4 есеге ұлғайды (2022 жылы 69 868 млн теңгеден 2023 жылы 169 203 млн теңгеге дейін).

2-сурет. Абай, Жетісу, Ұлытау облыстары бюджеттерінің кіріс бөлігі, млрд теңге

2024 жылы Жетіген ауылы облыстық маңызы бар Алатау қаласына айналды. Қаланы құру өңірлерді теңгерімді дамытуға бағытталған стратегиялық деңгейдегі шешім болды.

Алматы агломерациясына кірігу және АЭА құру арқасында Алатау инвесторлар, кәсіпкерлер мен тұрғындар үшін тартымды орталыққа айналуда. Бұл шаралар өңірдің экономикалық тұрақтылығын нығайтуға және оның халқы үшін өмір сүру сапасын жақсартуға мүмкіндік береді.

Қосшы қаласы 2021 жылы облыстық маңызы бар қала мәртебесін алған сәттен бастап астаналық агломерацияны қалыптастыруда маңызды рөл атқарады. Астанамен тығыз экономикалық және әлеуметтік байланыс оны іргелес елді мекендерді елдің бас қаласымен интеграциялау стратегиясын іске асыруға белсенді қатысатын негізгі қала маңындағы орталыққа айналдырады.

1-кесте. Қосшы қаласының әлеуметтік-экономикалық дамуының негізгі көрсеткіштері

Көрсеткіштер	2021 жыл	2022 жыл	2023 жыл
Халық саны (мың адам)	49,4	52,2	55,8
Өнеркәсіптік өндіріс көлемі (млн. теңге)	8 819,5	9 117,6	11 911,3
Тау-кен өндіру өнеркәсібіндегі өндіріс көлемі (млн. теңге)	515,1	821,5	1 296,2
Негізгі капиталға инвестициялар (млн. теңге)	20 850	31 717	45 661
Тіркелген ШОК субъектілерінің саны (бірлік)	1 532	2 481	3 185
Бөлшек сауда айналымы (млн. теңге)	3 777,3	5 313,2	6 892,5

2020 жылы Затобол ауылы аудандық маңызы бар қала мәртебесіне ие болып, Тобыл қаласы болып өзгертілді. Бұл елді мекеннің әлеуметтік-экономикалық дамуы және оның Қостанай агломерациясына кірігуі үшін жаңа перспективалар ашты.

Енді агломерацияның бір бөлігі ретінде әрекет ете отырып, Тобыл қаласы Қостанайдың маңызды серігі болды, облыс орталығымен экономикалық, көліктік және әлеуметтік байланыстар күшейе түсті.

Облыс орталығымен бірлескен іс-шаралар синергиясы және облыстың стратегиялық бастамаларын іске асыруға қатысу қаланың тұрақты әлеуметтік-экономикалық дамуына және оның тұрғындарының өмір сүру сапасын арттыруға ықпал етеді.

Шекара маңы аумақтарын дамыту бөлігінде шекара маңы аудандарының әкімшілік-аумақтық құрылысын жетілдіруге ерекше көңіл бөлінеді.

Осылайша, ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз ету және халықтың әл – ауқатын арттыру мақсатында 2023 жылы Қазақстан Республикасы Президентінің Жарлығымен **Үлкен Нарын (әкімшілік орталығы – Үлкен Нарын ауылы), Марқакөл (әкімшілік орталығы – Марқакөл ауылы) және Мақаншы (әкімшілік орталығы – Мақаншы ауылы)** аудандары құрылды.

Түркістан қаласының туристік әлеуетін іске асыру үшін жағдай жасау мақсатында **«Түркістан қаласының ерекше мәртебесі туралы» ҚР Заңының жобасы** әзірленді.

Түркістан қаласына елдің рухани-мәдени және тарихи орталығы ретінде ерекше мәртебе беру қаланың халықаралық туризмнің орталығына айналуын және тиісті медиалық қолдаудың арқасында сыртқы туристер санының едәуір артуына әкелетінін көздейді.

Бұл дамуға айтарлықтай серпін береді және қаланы жаңа көкжиектерге шығарады, сонымен қатар өңірдегі кәсіпкерліктің дамуына оң әсер етеді.

Заң жобасы қоғамдық қатынастарды реттеуге және Түркістан қаласының ҚР рухани-мәдени және тарихи орталығы ретіндегі ерекше мәртебесін айқындайтын құқықтық негіздерді белгілеуге бағытталған.

Заң жобасы Түркістан қаласының әкімдігі мен мәслихатына қосымша 34 құзырет беруге мүмкіндік береді, бұл қаланы сапалы дамыту бойынша шешімдер қабылдау процесінің жеделдігін арттыруға мүмкіндік береді.

«Түркістан қаласының ерекше мәртебесі туралы» Заң жобасының ережелері бірнеше бағытты қамтиды:

Бірінші блок қаланың мәдени игілігі мен рухани дамуын сақтау мәселелерін реттеуге, сондай-ақ **тарихи-мәдени мұра объектілерінің сақталуын қамтамасыз етуге** бағытталған. Осы мақсаттар үшін жоба Түркістан қаласының **археология ескерткіштерінің резерватын** құруды көздейді.

Екінші блок кесененің айналасындағы құрылыс стандарттарын және **қала аумағындағы сәулет, қала құрылысы мен құрылыстың бірыңғай стилистикасын қолдануға** бағытталған.

Үшінші блок туристік қызметке жәрдемдесу және оны дамыту үшін қолайлы жағдайлар жасау мәселелерін реттеуге, сондай-ақ туристік тарту орындарының қолжетімділігін қамтамасыз ету үшін **көлік және инженерлік инфрақұрылымды бейімдеуге** бағытталған.

Қазіргі уақытта «Түркістан қаласының ерекше мәртебесі туралы» Заң жобасы ҚР Парламенті Мәжілісінің қарауында.

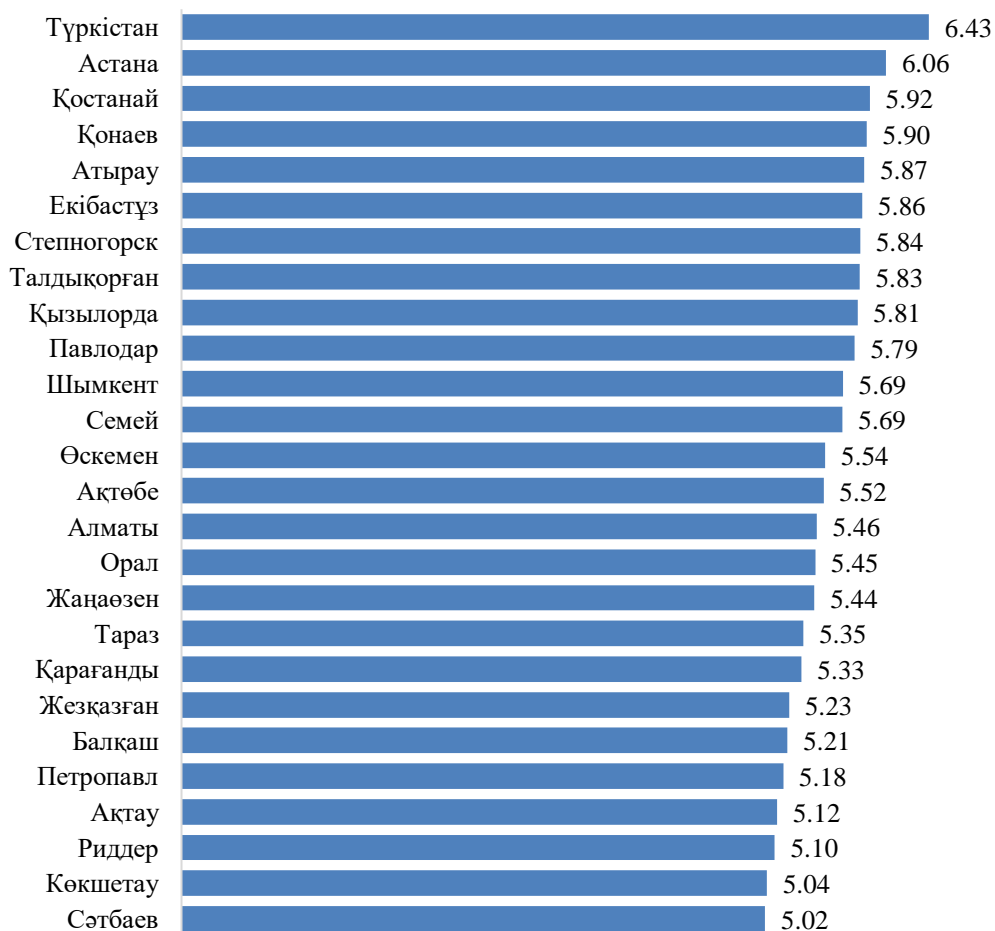
1.3. Қалалардағы өмір сапасының рейтингі (ЭЗИ жыл сайынғы зерттеуі)

Қазақстанның 26 қаласының қорытынды рейтингі жергілікті тұрғындардың әлеуметтік сауалнамасының нәтижелерін қоса алғанда, статистикалық көрсеткіштерді талдау негізінде қалыптастырылды.

2024 жылы Түркістан, Астана, Қостанай, Қонаев және Атырау қалалары 110 көрсеткішті (70 статистикалық және 40 сауалнама) талдауға, сондай-ақ әлеуметтанулық сауалнама нәтижелеріне негізделген рейтингтің көшбасшылары болды.

Қалалардың қазіргі көшбасшылық ұстанымдары бірқатар статистикалық көрсеткіштердің оң серпініне де, қалалардағы өмірдің сапалы аспектілерін қамтитын әлеуметтанулық сауалнамаға қатысқан тұрғындар тарапынан жоғары бағалауға да байланысты.

Рейтингтің төменгі жолдарында келесі қалалар орналасқан (үздіктерден нашар көрсеткіштерге дейін): Петропавл, Ақтау, Риддер, Көкшетау және Сәтбаев.

3-сурет. 2024 жылғы өмір сапасы бойынша қалалардың рейтингі

2023 жылы 2022 жылғы рейтингпен салыстырғанда қалалар бойынша орташа балл 0,14 тармаққа – 4,75-тен 4,61-ге дейін төмендеді. Алайда, 2024 жылы айтарлықтай өсім байқалды, бұл көрсеткіш 4,61-ден 5,56-ға дейін өсті.

Ұпайлардың өсуі ішінара осы жылы рейтингті есептеуге енгізілген әдіснамалық өзгерістерге байланысты болуы мүмкін. Атап айтқанда, «Инфрақұрылымнан» жеке фактор ретінде «Экология және қауіпсіздік» бағыты бөлінді, бұл қорытынды нәтижелерге әсер етуі мүмкін.

Өткен жылғы талдамалық есептерде біз қалалар бойынша орташа балл екі жыл ішінде 5-тен төмен (ең көбі 10 баллмен) қалғанын атап өттік, бұл ел қалаларында күрделі мәселелердің бар екенін көрсетті. Алайда, 2024 жылы жағдай айтарлықтай жақсарды – 26 қаланың барлығы дерлік 5 балл шегінен өтті, бұл оң серпінді көрсетеді. Ал қалалар бойынша орташа балл 21%-ға өсті.

2023 жылмен салыстырғанда балл серпінінде ең көп өсім Қонаев (+36%), Ақтөбе (+34%), Екібастұз (+32%), Жаңаөзен (+32%) және Шымкент (+32%) қалаларында байқалады. Қонаев, Екібастұз және Жаңаөзен сияқты қалаларда ұпайлардың айтарлықтай өсуін Үкіметтің осы елді мекендердің экономикалық дамуын ынталандыруға назар аударуымен түсіндіруге болады.

2-кесте. 2024 жылдан 2022 жылға дейінгі рейтинг нәтижелерін салыстыру

№	Қала	2024 ж.	2023 ж.	2022 ж.
1	Түркістан	6,43	5,19	5,39
2	Астана	6,06	4,75	5,89
3	Қостанай	5,92	4,58	5,13
4	Қонаев	5,90	4,35	н/д
5	Атырау	5,87	4,83	5,43
6	Екібастуз	5,86	4,42	4,59
7	Степногорск	5,84	5,10	5,13
8	Талдықорған	5,83	4,61	4,36
9	Қызылорда	5,81	4,88	4,31
10	Павлодар	5,79	4,65	4,79
11	Шымкент	5,69	4,32	5,06
12	Семей	5,69	4,53	3,89
13	Өскемен	5,54	4,47	4,82
14	Ақтөбе	5,52	4,11	4,37
15	Алматы	5,46	4,64	5,41
16	Орал	5,45	4,50	4,95
17	Жаңаөзен	5,44	4,13	4,45
18	Тараз	5,35	4,59	4,30
19	Қарағанды	5,33	4,55	4,30
20	Жезқазған	5,23	4,68	4,22
21	Балқаш	5,21	4,51	4,97
22	Петропавл	5,18	4,77	4,83
23	Ақтау	5,12	5,13	5,40
24	Риддер	5,10	4,42	4,33
25	Көкшетау	5,04	4,42	4,49
26	Сәтбаев	5,02	4,67	3,97
	Орташа балл	5,56	4,61	4,75

Әлеуметтанулық зерттеу нәтижелері бойынша жауаптар 26 қала бойынша орташа мәліметтерді және жергілікті тұрғындардың көзқарасы бойынша проблемалардың маңыздылық дәрежесін ескере отырып топтастырылды.

3-кесте – Қазақстан азаматтарының көзімен қалалық тәуекелдер мен сезімтал тақырыптар картасы:

7,67-ден 7,25 балға дейінгі 1 жауап квадранты (салыстырмалы түрде жоғары балл)	2-квадрант 6,94-тен 6,07 балға дейін (салыстырмалы түрде жақсы бағалар)
<ul style="list-style-type: none"> Өз жұмысына қанағаттану Өмірге қанағаттану Туған қаласында тұру Жеке тұрғын үй жағдайларын бағалау Өрт сөндіру қызметінің жұмысын бағалау 	<ul style="list-style-type: none"> Сіздің қалаңыздағы электрмен жабдықтау сапасы Сіздің қалаңыздың басқа қалалармен салыстырғанда тартымдылығы. Қаладағы мәдени және демалыс мекемелерінің жұмысы Сіздің қалаңыздағы әлеуметтік қызметтердің жұмысын бағалау Қаладағы жеке қауіпсіздік деңгейі Алдағы бірнеше жылда материалдық жағдайды

	<p>жақсарту мүмкіндіктері</p> <ul style="list-style-type: none"> • Орталықтандырылған кәрізді бағалау • Сіздің отбасыңыздың қаржылық жағдайы • Сіздің қалаңыздағы әкімдіктің жұмысын бағалау • Орталық жылумен жабдықтауды бағалау • Басқа қалаға көшуге деген ұмтылыс (жоғары көші-қон көңіл-күйі) • Спорт нысандарының жеткіліктілігі
3 жауап квадранты 5,99-5,10 балдан <i>(сыни бағалар)</i>	4 жауап квадранты 4,89-4,33 балдан <i>(ең маңызды бағалар)</i>
<ul style="list-style-type: none"> • Қоғамдық көліктің жұмысы • Қалада денсаулық сақтау мекемелерінің (ауруханалар, емханалар, фельдшерлік, медициналық пункттер) жеткіліктілігі • Құқық қорғау органдарының жұмысы • Коммуналдық қызметтердің жұмысын бағалау • Көшелердің тазалығы • Қоғамдық демалыс орындарына қанағаттану (саябақтар, скверлер, жалпыға ортақ пайдаланылатын демалыс орындары) • Шудың ластануын бағалау (шу, дыбыс) • Сәулеттік келбетке қанағаттану • Қала аулаларында ойын ойнауға және демалуға арналған алаңдарды бағалау (аулалық балалар алаңдары, аулалық спорт алаңдары, демалуға арналған алаң, самалжайлар) • Ауыз судың сапасы • Мәслихат жұмысын бағалау • Спорт объектілерінің бағалық қолжетімділігі (спорт алаңдары, залдар, бассейндер және т.б.) • Қаладағы жасыл желектер санына қанағаттану (саябақтардың, скверлердің болуы, жаңа ағаштар отырғызу, оларға күтім жасау және т.б.) • Қаладағы интернет және ұялы байланыс сапасы • Жаяу жүргіншілер инфрақұрылымының дамуын бағалау • Мектепке дейінгі білім беру сапасы • Сіздің қалаңыз табиғи және техногендік сипаттағы ТЖ-дан қаншалықты қорғалған (су тасқыны, өрт қаупі, сейсмикалық тұрақтылық және т.б.) • Орта білім беру сапасы • Ластануды бағалау (су айдындары) • Жұмыс табу оңай ма • Ауаның ластану деңгейі • Қаладағы арнаулы орта білім сапасы • Денсаулық сақтау қызметтеріне қанағаттану 	<ul style="list-style-type: none"> • Қаладағы автожолдардың жай-күйіне қанағаттану (жол төсемінің жай-күйі, бағдаршамдар мен белгілерді белгілеу, орналастыру) • Жоғары білімнің қасиеттерін бағалау • Сіздің қалаңызда жалға алу үшін қолайлы бағамен жақсы баспана табу оңай ма • Сатып алу үшін қалаңызда қолайлы бағамен жақсы баспана табу оңай ма

Қалалар әкімдіктері мен мәслихаттары жұмысының тиімділігін арттыру үшін қабылданатын шешімдердің ашықтығы мен ашықтығына бағытталған шаралар кешенін қабылдау өте маңызды. Бұған әкімдіктердің қызметі, бюджет шығыстары және негізгі шешімдер туралы ақпаратты тұрақты және қолжетімді жария ету арқылы қол жеткізуге болады. Бұл тәсіл азаматтардың жергілікті өзін-өзі басқару органдарына деген сенімін нығайтып қана қоймай, шенеуніктердің өз әрекеттері үшін жауапкершілігінің жоғары деңгейін қамтамасыз етеді.

Қала тұрғындарын шешім қабылдау процесіне белсенді тартуды қоғамдық тыңдаулар мен форумдарды ұйымдастыру арқылы қамтамасыз ету қажет. Заманауи ақпараттық технологияларды пайдалану билік пен халық арасында тиімді диалог орнатуға, сондай-ақ азаматтардың пікірлері мен ұсыныстарын жинау және талдау үшін платформалар құруға көмектеседі. Бұл тәсіл қалалық саясатты қалыптастыруға неғұрлым инклюзивті тәсілді қамтамасыз етеді және жаңа бастамаларды әзірлеу кезінде тұрғындардың қажеттіліктері мен үміттерін ескеруге мүмкіндік береді.

1.4. Моноқалаларды дамыту

Қазіргі уақытта Қазақстанда **1,37 млн адам** тұратын **20 моноқалалар** бар (еліміздің қала халқының шамамен 11%-ы).

Моноқалалар тізбесін қайта қарау олардың әлеуметтік-экономикалық дамуын басқаруды жетілдірудегі негізгі қадам болды. Он жыл бұрын Өңірлерді дамытудың мемлекеттік бағдарламасы (28.06.2014 жылғы №728 ҚРҰК) шеңберінде қалыптасқан моноқалалардың алдыңғы тізімі ағымдағы экономикалық жағдайды көрсетуді тоқтатты. Экономикалық өзгерістер, табиғи ресурстардың сарқылуы, экономиканы әртараптандыру және әкімшілік мәртебенің өзгеруі нәтижесінде тізімді қайта қарау қажеттілігі айқын болды.

2023 жылғы 21 қарашада Қазақстан Республикасы Ұлттық экономика министрінің №248 бұйрығымен Қазақстан моноқалаларының жаңа тізбесі бекітілді. Тізімнен

7 моноқала – Арқалық, Жаңатас, Жезқазған, Қаратау, Саран, Серебрянск, Текелі шығарылды. Қалалардың әрқайсысы бойынша жеке шешім қабылданды.

Арқалық және Серебрянск қалаларында қала құраушы кәсіпорынның жабылуы (Торғай боксит кен басқармасы және бейорганикалық өндірістердің Серебрянск зауыты) істен шығуына себеп болды. Экономикасы әртараптандырылған Текелі және Саран қалалары үшін облыс орталықтарымен бірлесіп қаржыландыру жүргізу ұсынылды. Жезқазған Ұлытау облысының әкімшілік орталығына айналды, жаңа мәртебе мен стратегиялық маңызға ие болды. Жаңатас пен Қаратауды шағын қалалар тізіміне енгізу туралы шешім қабылданды, бұл оларға мемлекет тарапынан қосымша қолдау мен назар аударуды қамтамасыз ете алады.

Өзектендіру қорытындысы бойынша Қазақстанда **20 моноқалалар** бар. Жаңа тізбеге сәйкес моноқалалар келесідей жіктеледі:

1. Қалалар – өнеркәсіп орталықтары:

1) өндіруші өнеркәсіпті басым дамытатын қалалар – 15 қала:

көмір өндіру – Абай, Шахтинск, Екібастұз;

мұнай және газ өндіру – Ақсай, Құлсары, Жаңаөзен;

металл кендерін өндіру – Балқаш, Алтай, Қаражал, Кентау, Лисаковск, Риддер,

Рудный, Хромтау,

шикізат ресурстарының басқа түрлерін өндіру – Жітіқара.

2) өңдеу өнеркәсібі басым дамыған қалалар – 4 қала:

машина жасау, металлургия өнеркәсібі (алтын), уран өндірісі – Степногорск;

металлургия өнеркәсібі – Ақсу, Сәтбаев, Теміртау;

2. Ғылыми-өнеркәсіптік орталық (1 қала) – Курчатов.

Моноқалалардың көпшілігінде өнеркәсіп **шикізат ресурстарын өндіруге** және оларды бастапқы өңдеуге негізделген. Моноқалалардың экономикасы қызметі пайдалы қазбаларды өндіруге негізделген қала құраушы кәсіпорындарға қатты тәуелді. Осыған байланысты бірқатар моноқалалардың экономикасы үшін **шикізат қорларының сарқылуы** сын болып табылады.

Қазақстан өңірлерінің және тұтастай алғанда елдің минералдық-шикізат базасын толықтыру, сондай-ақ Абай облысының, Қарағанды және Шығыс Қазақстан облыстарының шегінде орналасқан моноқалаларға жақын аумақтардың геологиялық-геофизикалық зерделенуін арттыру мақсатында қатты пайдалы қазбаларға (*сирек және сирек жер металдарына*) перспективалы учаскелердің жер қойнауын геологиялық зерттеу жүргізіледі.

Осылайша, жер қойнауын мемлекеттік геологиялық зерттеу шеңберінде 2022 жылдан бастап Балқаш, Курчатов, Алтай моноқалаларына жақын орналасқан 5 учаске шегінде сирек және сирек жер металдарына іздеу жұмыстары жүргізілуде.

2023 жылдың қорытындысы бойынша өнеркәсіп өндірісінің көлемі **18,5 трлн теңгені** құрады, бұл 2022 жылмен салыстырғанда **15%-ға** төмен. Сонымен қатар, негізгі капиталға салынған инвестициялар көлемі 2023 жылы **4 172 млрд теңгеге** жетті, бұл өткен жылмен салыстырғанда **13%-ға** өскенін көрсетеді (**3 690 млрд теңге**).

Өнеркәсіптік өндіріс көлемінің төмендеуі тау-кен және өңдеу өнеркәсібі үлесінің тиісінше **18%** және **25%-ға** қысқаруына байланысты. Өңдеу өнеркәсібінің өсу қарқыны жеткіліксіз деп санауға болады, өйткені оның моноқалалардың өнеркәсіптік өндіріс құрылымындағы үлес салмағы төмен деңгейде қалып, тек **18,5%** құрайды.

Моноқалалардағы жұмыссыздық деңгейі 2023 жылы **4,3%** құрады, бұл орташа елдік көрсеткіштен **4,7%-ға** төмен.

Шағын және орта бизнесті (ШОБ) белсенді қолдау моноқалаларды дамытудың басым бағыты болып қала береді. Олардың әрқайсысында бастамаларды дамытуға және жергілікті экономиканы нығайтуға ықпал ететін **кәсіпкерлерді қолдау орталықтары** табысты жұмыс істеуде.

Бұдан басқа, **2019-2023 жылдар** аралығында «Бәйтерек» ҰБХ» АҚ моноқалаларда **29 ірі жобаны** қаржыландырып, оларды іске асыруға **260,7 млрд теңге** бөлді.

Бұл қаражат Балқаш қаласында күн электр станциясын, Алтай қаласында тұрғынжай ГЭС, Екібастұз қаласында ферроқорытпа зауытын, Кентау қаласында жылыжай шаруашылықтары желісін салу, Хромтау қаласында шламды өңдеу бойынша байыту фабрикасын салу және т.б. жобаларды іске асыруға бағытталған.

Моноқалаларда халықтың азаю үрдісі сақталуда.

Халық санының өсуі **20 моноқаланың 9-ында** ғана байқалады, жалпы алғанда **0,2%** деңгейінде шамалы өсім тіркелді. Көші-қонның жыл сайынғы теріс сальдосы 2023 жылы **8 186 адамды** құраған халықтың жиынтық кетуімен жағдайдыубықтырады, бұл моноқалалар халқының жалпы санының **0,6%-на** тең. Жастардың көші-қоны демографиялық құрылымның қартаюына ықпал етеді, 63+ жас санатындағы халық санын көбейтеді.

2030 жылға дейінгі демографиялық проекцияға сүйене отырып, бірқатар моноқалаларда халық санының төмендеуі күтілуде. Ұзақ мерзімді перспективада осы моноқалалардың кейбіреулері үшін оларды ауылдарға айналдыру туралы мәселе туындауы мүмкін.

Әлсіз инфрақұрылым инвестицияларды тартуды және кәсіпкерлікті дамытуды едәуір қиындатады, бұл өз кезегінде моноқалалардың экономикалық проблемаларын ушықтырады.

Бүгінгі таңда моноқалаларда инженерлік және көлік инфрақұрылымының жоғары тозуы сақталуда. Мәселен, **8 моноқалада** автожолдардың **25%-дан** астамы қанағаттанарлықсыз жағдайда (Лисаков қаласында автомобиль жолдарының тек 15,8%-ы қанағаттанарлық жағдайда, бұл барлық моноқалалар арасында ең төмен көрсеткіш болып табылады).

Инженерлік инфрақұрылымның тозуы да жеткілікті жоғары болып қалуда: кәріз желілерінің тозуы **77,7%**, су құбыры желілерінің тозуы **55%**, электр беру желілерінің тозуы **61,3% құрайды**. Мысалы, Алтай қаласында 2023 жылы ЖАО деректері бойынша

инженерлік желілердің тозуы: жылу желілері – 89%, су құбыры желілері – 90%, кәріз желілері – 88%, электр желілері – 56% құрады.

Анықтама ретінде: моноқалаларды әлеуметтік, көліктік және инженерлік инфрақұрылымын қарыжландыру шеңберінде 2019-2023 жылдарға 334,4 млрд теңге (РБ – 184 млрд теңге, ЖБ – 150,3 млрд теңге), 2024 жылға 266,2 млрд теңге (РБ – 92,5 млрд теңге, ЖБ – 173,6 млрд теңге) бөлінді.

Моноқалалардағы коммуналдық инфрақұрылым объектілерінің ішінде ЖЭО ең осал болып қала береді. **Моноқалалардағы** жылумен жабдықтау желілерінің жалпы ұзындығы шамамен **2 595 км** құрайды. Жылу желілерінің орташа тозуы – 59%. Екібастұз (91%), Степногорск (80,7%), Хромтау (78%), Балқаш (78%), Абай (69%), Алтай (68%), Шахтинск (68%), Рудный (66%), Кентау (65%), Теміртау (62%), Риддер (60%) қалаларында желілер аса тозған.

Жалпы моноқалалар бойынша 1 531 км жылумен жабдықтау желілерін жөндеу қажет.

2024 жылы республикалық бюджет есебінен 46,5 км жылу желілерін жаңғыртуға **18,3 млрд теңге қарастырылған**. Бүгінгі таңда жұмыстар толық көлемде аяқталды.

ҚР 20 моноқаласында 325 мектепке дейінгі ұйым, 274 мектеп, 56 ТЖКБ ұйымдары жұмыс істейді.

325 мектепке дейінгі ұйымда (бұдан әрі – МДҰ) **52 546 бала тәрбиеленуде**. Орын алуға кезекте **8 047 бала** тұр. Балабақшаларды (Теміртау қ., Абай қ., Рудный қ., Жаңаөзен қ., Қаражал қ.) ашу, сондай-ақ жұмыс істеп тұрғандарын кеңейту есебінен МДҰ желісін ұлғайту жоспарлануда.

224 мектепте 20 моноқалада ерекше білім беру қажеттілігі бар **4,5 мыңнан астам бала** оқиды.

Өткір проблемалардың мысалдары:

- **Жаңаөзен** қаласында тұрғындары қоныс аударуды қажет ететін **40 апатты үй** (530 пәтер) бар. Қосымша **1 800 млн теңге** сомасына **екі спорт залын** салу қажет.

- **Курчатовта** дене шынықтыру-сауықтыру кешені жоқ, бұл оны салу қажеттілігін **1 733,6 млн теңгеге** анықтайды.

- **Хромтауда** аудандық ауруханаға қосымша құрылыс салу қажеттілігі бар, бұл **800 млн теңге** көлемінде қаржыландыруды талап етеді.

Қала құраушы кәсіпорындар жабылатын моноқалаларға тән проблемалардың бірі – жартылай бос көпқабатты үйлер. Тұрғындар санының азаюына қарамастан, мұндай ғимараттарды, соның ішінде коммуналдық желілерді ұстауға кететін шығындар өзгеріссіз қалады, бұл әр тұрғынға коммуналдық төлемдердің өсуіне әкеледі.

Мемлекет басшысының тапсырмасы бойынша **10 моноқаланы** – Степногорск, Балқаш, Алтай, Арқалық, Жаңатас, Жігітқара, Қаратау, Лисаковск, Риддер, Серебрянск – дамытудың кешенді жоспарлары қабылданды. Қазақстандағы Моноқалаларды дамыту жөніндегі мемлекеттік саясатқа сәйкес КДЖ **5 жыл** мерзімге әзірленеді және өңірдің және тұтастай мемлекеттің даму стратегиясына сәйкес келуі тиіс.

10 моноқалаға арналған кешенді даму жоспарлары (КДЖ) **Қазақстан моноқалаларының тізбесі өзектендірілгенге дейін** бекітілді. Жаңартылған тізімнен шығарылған кейбір қалалардың мәртебесіндегі өзгерістерге қарамастан, олардың дамуы қазірдің өзінде қабылданған кешенді жоспарлар аясында жалғасады

Анықтама ретінде: Арқалық, Жаңатас, Қаратау, Серебрянск Ұлттық экономика министрінің 23.11.2023 жылғы №248 бұйрығымен моноқалалар тізімінен шығарылды.

Сонымен қатар, еліміздің **моноқалаларының экономикасын әртараптандыру** шеңберінде **10 мың жұмыс орнын** құра отырып, жалпы сомасы **1,6 трлн теңгеге 45 «зәкірлік»** инвестициялық жоба іске асырылуда.

Тау-кен металлургия өнеркәсібінде 11, химия өнеркәсібінде – 11, АӨК-те – 12, құрылыс индустриясында – 6, энергетикада – 7, басқаларында – 8 жоба іске асырылуда.

Саран қаласы 2021 жылы «Саран» индустриялық аймағы құрылғаннан бері оң нәтижелерді көрсете отырып, экономиканы табысты әртараптандырудың жарқын мысалы болып табылады.

Саран қаласының табысты дамуының негізгі факторларына – географиялық орналасуы: қала Қарағанды агломерациялық аймағында орналасқан, дамыған өндірістік инфрақұрылым мен білікті кадрлардың болуы, индустриялық аймақ құру, отандық тауар өндірушілер мен жергілікті инвесторлардың болуы жатады.

Осы кезеңдегі қаланың негізгі жетістіктері:

- **410 млрд теңгеден** астам инвестиция тартылды;
- Көлік құралдарын (автобустар және арнайы жол техникасы), автомобиль шиналарын, полиэтилен құбырларын, тұрмыстық техниканы және басқа да бұйымдарды шығаруды қоса алғанда, жаңа өндірістер іске қосылды;
- Қала бюджетіне түсетін салық түсімдері **4,5 есеге (1,5 млрд теңгеден 6,8 млрд теңгеге дейін)** өсті;
- Көпқабатты тұрғын үйлерді қалпына келтіру бойынша жобалар іске асырылуда (12 көпқабатты үй – 365 пәтер қалпына келтірілді, 16 үй – 705 пәтер қалпына келтірілуде);
- 2000-нан астам жұмыс орны құрылды.

Саран қаласының табысты тәжірибесі индустриялық аймақтардың экономиканы әртараптандыру және шикізаттық емес секторларда баламалы өндірістер құру құралы ретіндегі маңыздылығын атап көрсетеді.

Қазіргі уақытта **Хромтау, Сәтпаев, Балқаш және Құлсары** сияқты моноқалаларда **өңірлік маңызы бар индустриялық аймақтарды** құру бойынша жұмыстар жүргізілуде. Бұл жобаларды Ақтөбе, Қарағанды, Атырау облыстарының және Ұлытау облысының әкімдіктері жүзеге асыруда.

Қала құраушы кәсіпорындар инфрақұрылымдық және әлеуметтік жобаларға елеулі үлес қоса отырып, моноқалалардың әлеуметтік-экономикалық дамуында шешуші рөл атқарады. Бір мысал, әлеуметтік инвестиция көлемі 2023 жылы төрт қалада: Ақсу, Хромтау, Екібастұз және Рудный қалаларында **12,9 млрд теңгені** құраған **ERG** компаниясының қызметі болып табылады.

ERG сонымен қатар қала тұрғындарын абаттандыру және қалалық ортаны жақсарту процестеріне тартуға бағытталған «Tugan Qala» жобасын жүзеге асыруда. Жобаның ерекшелігі – тұрғындардың өздері жобаларды таңдау мен іске асыруға белсенді қатысуы. Жобаларға дауыс беруге қала тұрғындарының 4%-дан 10%-на дейін қатысады, бұл халықтың нақты қажеттіліктерін ескеруге мүмкіндік береді.

Бүгінгі таңда «Tugan Qala» аясында саябақтарды абаттандыру, қоғамдық кеңістіктер құру және қалалық инфрақұрылымды дамыту сияқты бағыттарды қамтитын жалпы сомасы 690 млн теңгеге 100-ге жуық жоба іске асырылды.

Мұндай бастамалар халықтың өмір сүру сапасын жақсартуға ғана емес, сонымен қатар тұрғындардың қалалардың дамуына қатысы бар екенін сезінетін тұрақты әлеуметтік ортаны қалыптастыруға ықпал етеді. ERG сияқты қала құраушы кәсіпорындардың қатысуы өңірлерді кешенді дамытуға бағытталған бизнес пен қоғамның табысты өзара іс-қимылының үлгісі болып табылады.

1.5. Ауылдық және шекара маңы аумақтарын дамыту

Ауылдық және шекара маңы аумақтарын дамыту мақсатында 2023 жылы ҚР ауылдық аумақтарын дамытудың 2023-2027 жылдарға арналған тұжырымдамасы әзірленіп, бекітілді.

Оның негізгі мақсаты – ауыл тұрғындарының табысын арттыруға және өмір сүру сапасын жақсартуға бағытталған шаралар арқылы ауылдық елді мекендерді жүйелі дамыту.

2023 жылы ауылдық аумақтарды дамыту тұжырымдамасын іске асыру қорытындысы бойынша мынадай көрсеткіштерге қол жеткізілді:

- Ауылдық елді мекендерді сумен жабдықтау қызметтерімен қамтамасыз ету. Жоспарлы көрсеткіш – 95,1%, нақты көрсеткіш – 96,5%.

- Ауылдық жерлерде интернет желісін пайдаланушылардың үлесі. Жоспарлы көрсеткіш – 92,7%, нақты көрсеткіш – 93,2%.

- Жергілікті жолдардың (облыстық және аудандық маңызы бар) үлесін нормативтік жағдайға дейін жеткізу. Жоспарлы көрсеткіш – 86%, нақты көрсеткіш – 87%.

Сонымен қатар, қазіргі уақытта ауыл халқының табысын арттыру үшін «Ауыл аманаты» бағдарламасы іске асырылуда. Осы бағдарлама шеңберінде өнімді өткізуді және шикізатты қайта өңдеу үшін тапсыруды қамтамасыз ету үшін зәкірлі ауыл шаруашылығы кооперативтері құрылады, оған шекара маңындағы аумақтардың тұрғындары да қатыса алады.

Мысалы, 2023 жылдың қорытындысы бойынша 79 млрд теңге сомасына 12,7 мың жеңілдетілген шағын кредит берілді.

2023 жылы «Бәйтерек» ҰБХ» АҚ еншілес және тәуелді компаниялары АӨК қаржыландыруға 554,7 млрд теңге көлемінде қаражат бөлді. Оның ішінде, 2023 жылы сыйақы бөлігін субсидиялау шеңберінде 57,6 млрд теңге сомасына субсидиялар төленген 3 мыңнан астам жоба қолдау тапты. 2,5 мың жоба бойынша 55 млрд теңге сомасына кредиттер бойынша кепілдіктер берілді.

«Іскер» кредиттік бағдарламасы бойынша 22,3 млрд теңгеге 3,9 мың микрокредит берілді, сондай-ақ жастарға микрокредит беру бағдарламасы бойынша (21 жылдан 35 жылға дейін) 25,6 млрд теңгеге 7,2 мың микрокредит берілді.

Бұған қоса, 897 млн теңгеге инновациялық бизнес-идеяларға 194 грант берілді.

176 ауыл HotSpot (ұжымдық кіру нүктесі) Wi-Fi технологиясына қосылған және Starlink спутниктік жүйесін пайдалана отырып, шалғайдағы ауыл мектептерін интернетке қосу бойынша пилоттық жоба басталды.

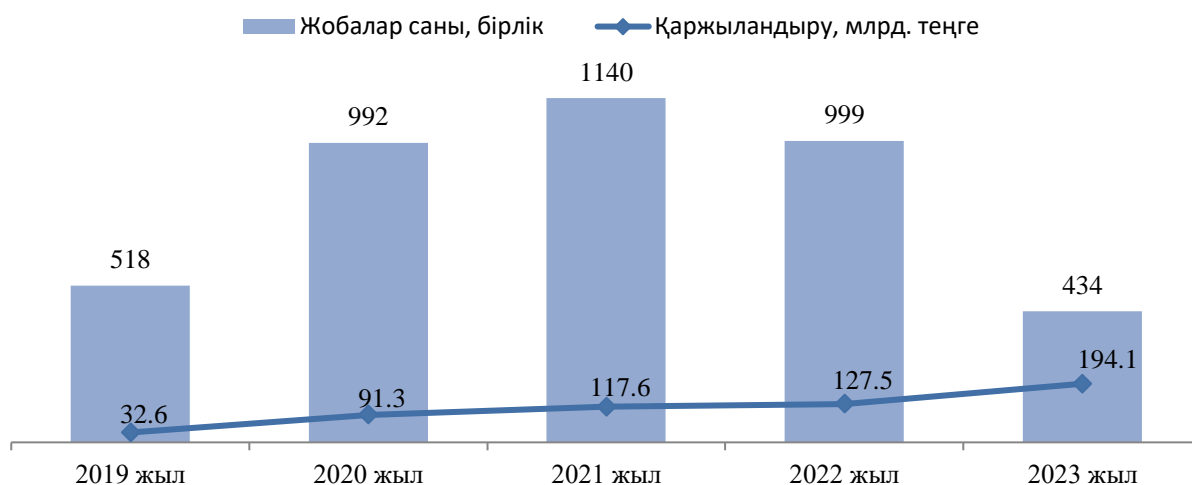
Шекара маңындағы аумақтарды дамытуға да ерекше көңіл бөлінеді. Осылайша, үкімет 2022-2025 жылдарға арналған шекара маңындағы аумақтарды дамыту жөніндегі Жол картасының шараларын жоспарлы түрде іске асыруда, оның шеңберінде бірқатар іс-шаралар көзделген (шекара маңы аудандарының экономикасын дамыту үшін жағдайлар жасау, әлеуметтік саладағы көрсетілетін қызметтердің сапасын арттыру, әлеуметтік саясат шараларын дамыту, шекара маңы ынтымақтастығын дамыту, шекара маңы аудандары арқылы экспорттық және импорттық тауарлардың өтуіне ықпал ететін жағдайлар жасау, жаңа көлік, сауда-логистикалық орталықтар салу, туристік-рекреациялық әлеуетті дамыту, шекара маңындағы аудандарды төтенше жағдайлардың туындауынан қорғау және қауіпсіздікті қамтамасыз ету жөніндегі шаралар және т.б.).

1.6. «Ауыл – Ел бесігі» жобасы

Мемлекет басшысының тапсырмасына сәйкес 2019 жылдан бастап «Ауыл – Ел бесігі» жобасын іске асыру бойынша жоспарлы жұмыс жүргізілуде, оның мақсаты инфрақұрылымды жаңғырту есебінен ауыл тұрғындарының өмір сүру сапасын жақсарту, оны жаңа өңірлік стандарттардың параметрлеріне жеткізу болып табылады.

Әдістемеге сәйкес 6,3 мың ауылдың жалпы санынан даму әлеуеті бар 3,5 мың ауыл іріктеліп алынды, онда ауыл тұрғындарының 93%-ы тұрады.

Осылайша, 2019-2023 жылдары 1,8 мың АЕМ қамтумен әлеуметтік, инженерлік және көлік инфрақұрылымын дамыту бойынша 5,4 мыңға жуық жобаны іске асыруға 563,2 млрд теңге бөлінді.

3-сурет. «Ауыл – Ел бесігі» жобасы шеңберінде қаржыландыру көлемі және іске асырылған жобалар саны

Аталған қаражат көлемі тұрғын үй-коммуналдық шаруашылық саласындағы 578 жобаны, 1 736 әлеуметтік инфрақұрылымды, 3,1 мың көлік инфрақұрылымы жобасын (кентішілік жолдар) іске асыруға мүмкіндік берді.

2024 жылы «Ауыл – Ел бесігі» жобасын іске асыруға 178,9 млрд теңге бөлінді, 1,4 мың жобаны іске асыруға 500-ге жуық АЕМ қамтылды. ТКШ-ның 182 жобасын, 348 әлеуметтік инфрақұрылымды, сондай-ақ 870 көлік инфрақұрылымы жобасын (кентішілік жолдар) іске асыру жоспарлануда.

«Ауыл – Ел бесігі» жобасының ауылдың экономикалық дамуына ықпалының басты көрсеткіші халық санының өсуі болып табылады.

2019-2023 жылдары даму әлеуеті бар ауылдардағы демографиялық ахуалды талдау халық санының өскенін көрсетеді. Мысалы, қарастырылып отырған кезеңде даму әлеуеті бар ауыл тұрғындары 2%-ға немесе 136,7 мың адамға өсті.

Тірек және спутниктік ауылдар халқының ең көп өсуі Қостанай (28,4%), Қызылорда (16,0%), Атырау (12,9%) және Маңғыстау (11,3%) облыстарында байқалды.

Даму әлеуеті бар ауыл тұрғындарының көбеюі «адамдар инфрақұрылымға» қағидатын іске асыруды және оларда халықтың шоғырлануын айғақтайды.

Инфрақұрылымды жаңғырту және даму әлеуеті бар ауылдарда инвестициялық жобаларды іске асыру шағын және орта кәсіпкерлікті дамытуға оң әсерін тигізді. Осылайша, «Ауыл – Ел бесігі» жобасын іске асыру кезеңінде даму әлеуеті бар ауылдарда шаруашылық жүргізуші субъектілер саны едәуір өсті.

2019-2023 жылдар аралығында шаруашылық жүргізуші субъектілер саны 61,4%-ға немесе 208,4 мың бірлікке ұлғайды. Шаруашылық жүргізуші субъектілердің белсенді дамуы Павлодар (7 есе), Жамбыл (2,4 есе), Қызылорда (56,2%-ға), Алматы (45,9%), Ақтөбе (44,2%) облыстарында байқалды.

Даму әлеуеті бар ауылдардың инфрақұрылымын жаңғырту ауылдық жерлердегі инвестициялық белсенділікке де әсер етті.

«Ауыл – Ел бесігі» жобасын іске асыру басталғаннан бері негізгі капиталға инвестициялар көлемі де айтарлықтай өсті. Мысалы, 2019-2023 жылдары ауылдық жерлердегі негізгі капиталға инвестициялар көлемі 7,6%-ға немесе 568,8 млрд. теңгеге ұлғайып, 2023 жылы 8 трлн теңгені құрады. Негізгі капиталға инвестициялар көлемінің ең

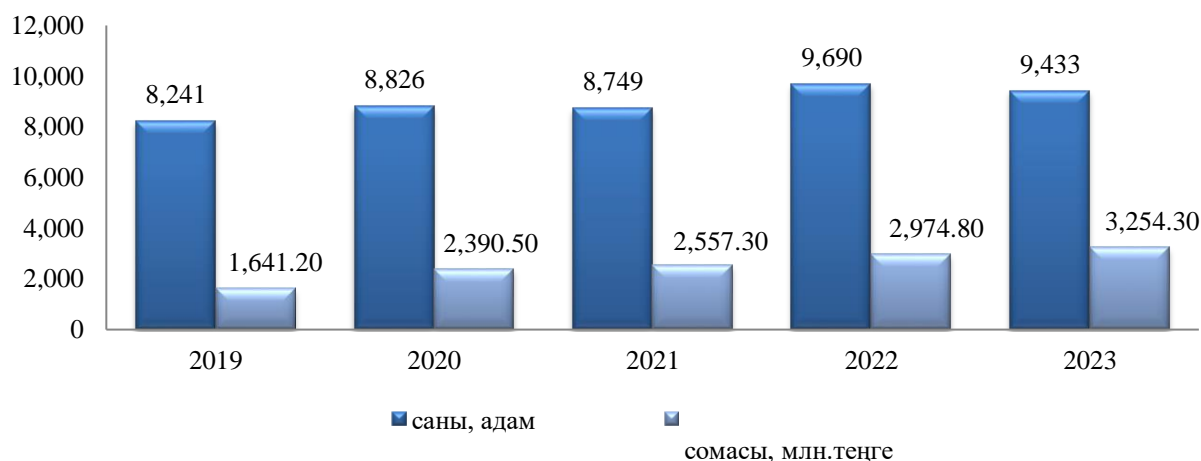
көп өсуі Қостанай (2,1 есе), Түркістан (2 есе), Павлодар (2 есе), Маңғыстау (1,9 есе) және Жамбыл (1,9 есе) облыстарында байқалады.

Жалпы, тірек және спутниктік ауылдардың экономикалық көрсеткіштерін талдау «Ауыл – Ел бесігі» жобасын дамыту және іске асыру әлеуеті бар ауылдарды белсенді қолдау осы ауылдардың экономикасы мен инфрақұрылымдық қамтамасыз етілуіне айтарлықтай оң әсер еткенін көрсетеді.

1.7. «Дипломмен ауылға» жобасы

2009 жылдан бастап Қазақстанда кадр тапшылығы бар ауылдық елді мекендерге жұмыс істеу және тұру үшін келген мамандарды бекітуге бағытталған «Дипломмен ауылға» жобасы іске асырылуда

Жалпы, 2019-2023 жылдардың соңғы 5 жылында жобаның көтерме жәрдемақы алу бөлігіндегі шарттарын **45 мың маман пайдаланды, оның ішінде 21,2 мың маман тұрғын үй сатып алуға бюджеттік кредит алды.**

4-сурет. «Дипломмен ауылға» жобасы шеңберінде көтерме жәрдемақы алған мамандар саны

Дереккөз: ҚР Ұлттық экономика министрлігі

2020 жылы «Дипломмен ауылға» жобасын қаржыландыру жылына 20 млрд теңгеге дейін ұлғайды. 2022 жылы бұл сома 22,5 млрд теңгеге дейін өсті, оның 20 млрд теңгесі бюджеттік кредиттерге, ал 2,5 млрд теңгесі көтерме жәрдемақыға бөлінді.

2023 жылы жобаны қаржыландыру көлемі 21,9 млрд теңгені құрады, оның ішінде бюджеттік кредиттерге 18,6 млрд теңге және көтерме жәрдемақыға 3,3 млрд теңге.

2024 жылы 3,6 мың маманға тұрғын үй сатып алу үшін 30 млрд теңге бюджеттік кредит қарастырылған. 2024 жылғы 1 маусымдағы жағдай бойынша 453 маманға біржолғы жәрдемақы ретінде 3,7 млрд теңге бөлінді, сондай-ақ 422 маман бюджеттік кредиттер алды.

2019-2023 жылдар аралығында білім беру саласы ең сұранысқа ие болып табылады және осы кезеңде ауылдық мектептерде 29,6 мың адам (65,8%) жұмысқа орналастырылды.

Екінші орынды 9,8 мың адам (21,7%) таңдаған денсаулық сақтау саласы иеленді. Одан кейін агроөнеркәсіптік кешен мамандары – 1,9 мың адам (4,3%) және спорт – 1 344 (3%), мәдениет саласы – 1,2 мың адам (2,8%), әлеуметтік қамсыздандыру – 476 адам (1,1%), мемлекеттік қызметшілер – 595 адам (1,3%) келеді.

2—кесте. АЕМ-ді қызмет салалары бөлінісінде жас кадрлармен қамтамасыз ету

Жыл	Білім	Денсаулық сақтау	Әлеуметтік қамтамасыз ету	Мәдениет	Спорт	АӨК	Мемл. қызметшілер
2019	5 612	1 869	73	188	158	341	0
2020	5 944	2 009	59	232	242	338	2
2021	5 724	1 888	84	280	251	397	125
2022	6 197	2 105	124	253	349	427	235
2023	6 107	1 908	136	286	344	419	233
Барлығы	29 584	9 779	476	1 239	1 344	1 922	595

Дереккөз: ҚР Ұлттық экономика министрлігі

Өңірлер бөлінісінде соңғы бес жылда «Дипломмен ауылға» жобасы шеңберінде мамандардың ең көп саны Түркістан облысының ауылдарына – 7,8 мың адам немесе жалпы санының 17,3%, Алматы облысына – 4,9 мың адам немесе 11%, Батыс Қазақстан облысына – 4,2 мың адам немесе 9,3% тартылды.

3-кесте. Өңірлер бөлінісінде «Дипломмен ауылға» жобасы шеңберінде көтерме жәрдемақы алған мамандар саны

Өңір	2019	2020	2021	2022	2023	Барлығы
Абай	-	-	-	253	322	575
Ақмола	439	627	688	539	854	3 147
Ақтөбе	525	575	421	459	451	2 431
Алматы	884	996	1 046	959	1 066	4 951
Атырау	114	120	130	126	128	618
ШҚО	472	459	603	312	325	2 171
Жамбыл	604	582	503	511	395	2 595
Жетісу	-	-	-	446	469	915
БҚО	657	861	761	1 031	891	4 201
Қарағанды	481	587	401	351	352	2 172
Қостанай	356	510	487	473	535	2 361
Қызылорда	417	652	608	661	533	2 871
Маңғыстау	407	434	444	423	360	2 068
Павлодар	429	487	550	580	526	2 572
СҚО	472	547	702	872	753	3 346
Түркістан	1 984	1 389	1 405	1 618	1 390	7 786
Ұлытау	-	-	-	76	83	159
Жиыны	8 241	8 826	8 749	9 690	9 433	44 939

Дереккөз: ҚР Ұлттық экономика министрлігі

«Дипломмен ауылға» жобасына мамандардың қажеттіліктерін ескере отырып өзгерістер енгізілгенін атап өту маңызды.

Мысалы, агроөнеркәсіптік кешен мамандары мен ауылдық округ әкімдері аппараттарының мемлекеттік қызметшілерін қосу арқылы мамандықтар тізбесі кеңейтілді.

2023 жылдан бастап жобаны іске асыру шеңберінде сенім білдірілген өкіл (агент) «Отбасы банк» тұрғын үй құрылыс жинақ банкі» АҚ болып табылады. Баспана маркет порталында – otbasybank.kz/programm-bank – көрсетілетін қызметті алушының өтініш берген сәттен бастап бюджеттік кредит алғанға дейінгі процестері автоматтандырылған.

Тұрғын үй нарығындағы бағаның жыл сайынғы өсуін ескере отырып, 2023 жылы мамандарға әлеуметтік қолдау шараларын ұсыну мөлшеріне қатысты кейбір өзгерістер енгізілгенін атап өту маңызды.

Мысалы, 2024 жылдан бастап аудан орталықтарына келген мамандар үшін бюджеттік кредит мөлшері 1 500 АЕК-тен 2 500 АЕК-ке дейін немесе 9,2 млн теңгеге дейін, ауылдық елді мекендер үшін – кредит сомасынан жылдық 0,01% мөлшерінде сыйақы мөлшерлемесімен 15 жылға 2 000 АЕК-ке (7,3 млн теңге) дейін ұлғайтылды.

1.8. Өңірлік стандарттар жүйесі

Мемлекет басшысы табыс пен тұрмыс сапасын арттыру арқылы қазақстандықтардың әл-ауқатының өсуін қамтамасыз ету міндетін қойды.

Осыған байланысты тірек ауылдардан бастап республикалық маңызы бар қалаларға дейінгі **әр түрлі елді мекендер үшін Өңірлік стандарттар жүйесі әзірленді**, ол әлеуметтік игіліктер мен мемлекеттік көрсетілетін қызметтердің тізбесі мен қолжетімділігінің, халық үшін көліктік, мәдени-спорттық, іскерлік, өндірістік, цифрлық және басқа да инфрақұрылыммен қамтамасыз етілуінің нақты көрсеткіштерін қамтиды.

Яғни, бұл – әрбір елді мекенді жеткізу қажет ең төменгі стандарттар.

Республикалық және облыстық маңызы бар қалалар үшін стандарттар 56 объект пен қызметтен, аудандық маңызы бар қалалар – 49, ауылдық округтер орталықтары мен тірек ауылдық елді мекендер – 40, ал қалған ауылдар үшін – 29 объектіден тұрады.

Жүйе 12 бағыт бойынша стандарттарды қамтиды: білім беру; денсаулық сақтау; әлеуметтік қамсыздандыру; мәдениет және спорт; демалыс және демалыс; көлік инфрақұрылымы; жол инфрақұрылымы; инженерлік инфрақұрылым; қоршаған ортаның қауіпсіздігі мен қорғалуын қамтамасыз ету; инфокоммуникация; тұрмыстық қызмет көрсету инфрақұрылымы; қызмет көрсету инфрақұрылымы.

Өңірлік стандарттар жүйесіне сәйкес елді мекендердің объектілермен және көрсетілетін қызметтермен (игіліктермен) қамтамасыз етілу деңгейінің мониторингі әлеуметтік және инженерлік инфрақұрылымға қол жеткізудегі өңіраралық және өңіршілік теңгерімсіздіктердің ауқымын нақты бағалауға мүмкіндік береді.

Қазіргі уақытта бюджеттік жоспарлауды жаңа Бюджет кодексі шеңберінде өңірлік стандарттар жүйесінің қамтамасыз етілу деңгейіне байланыстыру мәселесі қаралуда. Бұл мемлекеттің инфрақұрылымға бюджет шығыстарын жоспарлаудың тиімділігін едәуір арттыруға мүмкіндік береді.

Елді мекендердің өңірлік стандарттар жүйесіне сәйкес объектілермен және қызметтермен (игіліктермен) қамтамасыз етілуі 2023 жылы республика бойынша орта есеппен 64,7% құрады, оның ішінде қалалар бойынша – 88,6%, ауылдар бойынша – 64,3% құрады.

2023 жылы Өңірлік стандарттар жүйесіне сәйкес объектілермен және қызметтермен (игіліктермен) қамтамасыз етудің ең жоғары көрсеткіштері Алматы (88,6%), Шымкент (87,8%) және Астана (86,4%) қалаларында байқалады.

Өңірлер бөлінісінде ең көп қамтылу Маңғыстау (74,0%), Атырау (70,3%) және Ақтөбе (69,3%) облыстарында байқалды.

Қамтамасыз етудің ең төмен көрсеткіштері жаңадан құрылған Ұлытау (58%) және Абай (56,9%) облыстарында байқалды.

2023 жылы 2022 жылмен салыстырғанда елді мекендердің Өңірлік стандарттар жүйесіне сәйкес объектілермен және қызметтермен (игіліктермен) қамтамасыз етілуі 62,5-тен 64,7%-ға дейін өсті, оның ішінде Абай облысы бойынша – 55,1-ден 56,9%-ға дейін, Ақмола – 64,3-тен 65,7%-ға дейін, Ақтөбе – 69,2-ден 69,3%-ға дейін, Алматы – 60-тан 64,5%-ға дейін, Атырау – 67,4-тен 70,3%-ға дейін, ШҚО – 57,3 – тен 58,5% - ға дейін, Жамбыл – 68,3-тен 69,3%-ға дейін, Жетісу – 59,1-ден 65,4%-ға дейін, БҚО – 59,1-ден

60,2%-ға дейін, Қарағанды – 59,5-тен 62,3%-ға дейін, Қостанай – 66,4-тен 68,3%-ға дейін, Қызылорда – 66,3-тен 67%-ға дейін, Маңғыстау – 72,6-дан 74%-ға дейін, Павлодар – 65,5-тен 66,3%-ға дейін, Солтүстік Қазақстан – 62,9-дан 64,3%-ға дейін, Түркістан – 60,8-ден 64,1%-ға дейін, Ұлытау – 55,1-ден 58%-ға дейін, Астана қаласы – 85,6-дан 86,4%-ға дейін, Шымкент қаласы – 58,9-дан 87,8%-ға дейін.

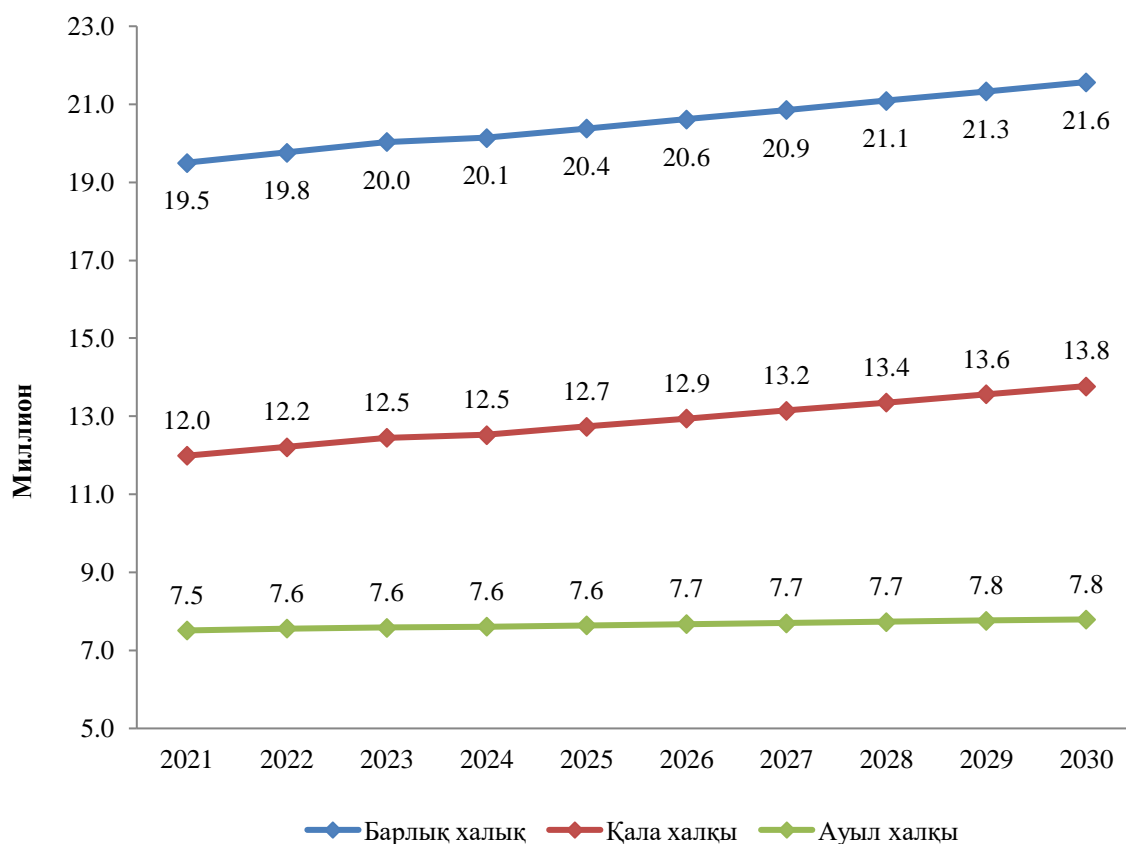
2-тарау. Қысқа және ұзақ мерзімді болжамдар

2.1. Көші-қон үрдістерін ескере отырып, демографиялық ахуалдың болжамы

2021-2023 жылдары Қазақстандағы демографиялық жағдай оң серпінді көрсетті. Байқалған кезеңде халық саны 530 683 адамға өсті және 2023 жылдың қорытындысы бойынша 20,03 млн адамды құрады.

2030 жылға қарай ел халқының саны 21,5 млн адамға жетеді деп күтілуде.

Қала халқының қарқынды өсу үрдісі байқалады. 2021 жылдан 2023 жылға дейін белсенді өңіраралық көші-қон процестері мен табиғи өсім есебінен қала халқының саны 11,9 млн адамнан 12,4 млн адамға дейін өсті. Аталған кезеңде қалалардағы халық саны 3,8%-ға, ал ауылдық жерлердегі халық саны 0,9%-ға ғана өсті.

5-сурет. Аудан түрі бойынша болжамды халық саны

2023 жылы елдегі урбандалу деңгейі 62,2% құрады. Болжамға сәйкес, 2030 жылға қарай урбандалу деңгейі сол факторлардың әсерінен 63,9%-65% құрайды. Алматы (16,2%) және Түркістан (24,7%) облыстарында урбандалу өте төмен деңгейде қалып отыр.

Өңірлер бөлінісінде халық саны республикалық маңызы бар қалаларда (Астана қаласы – 10,7%-ға, Алматы қаласы – 6,1%-ға, Шымкент қаласы – 5,1%-ға) және Маңғыстау облысында (5,5%-ға) салыстырмалы түрде жоғары өсу қарқынымен көптеген өңірлерде өсті.

Халық саны Солтүстік Қазақстан (1,7%-ға), Шығыс Қазақстан (0,8%-ға), Қостанай (0,7%-ға), Павлодар (0,3%-ға) облыстарында, сондай-ақ жаңадан құрылған Абай (0,7%-ға) және Жетісу (0,1%-ға) облыстарында азайды.

Жоғарыда аталған үрдістер кейінгі жылдары жалғасады деп күтілуде. 2030 жылға дейінгі кезеңде Астана қаласында халық саны 25,3%-ға, Алматы қаласында – 16,9%-ға, Шымкент қаласында – 14,3%-ға, Маңғыстау облысында – 16,3%-ға ұлғаяды.

Айта кету керек, елдегі халықтың өсуі **бала туу есебінен жүреді**. Тәуелсіздік кезеңінде балалардың рекордтық саны 2021 жылы дүниеге келді (446 491 бала) және туу деңгейі бір әйелге 3,32 балаға жетті. Биылғы жылы бала туудың өсу себептерінің бірі 2020 жылдың 1 қаңтарынан бастап төрт және одан да көп кәмелетке толмаған балалары бар отбасыларға немесе 23 жасқа дейінгі күндізгі бөлімде оқитын студенттерге жеке жәрдемақы енгізу болуы мүмкін.

Еліміздегі «бэби-бумнан» кейін туудың біршама төмендеуіне қарамастан, туудың салыстырмалы түрде жоғары деңгейі оңтүстік, батыс (Батыс Қазақстан облысынан басқа) өңірлерде және Абай, Ұлытау облыстарында байқалады. Бұл өңірлерде туудың жиынтық коэффициентінің мәні Абай облысында бір әйелге 3,02 баладан Түркістан облысында 4,39-ға дейін өзгереді.

Пандемия кезінде **ел халқының күтілетін өмір сүру ұзақтығы (КӨСҰ) 2019 жылы 73,18 жастан 2021 жылы 70,23 жасқа дейін төмендеді**. Пандемиядан кейінгі 2022 жылы КӨСҰ 74,44 жасқа дейін, 2023 жылы 75,09 жасқа дейін өсті. Жамбыл, Маңғыстау облыстарында және Алматы, Шымкент қалаларында өсімі салыстырмалы түрде жоғары еліміздің барлық өңірлерінде КӨСҰ артты.

2023 жылы ел соңғы он жылда алғаш рет **көші-қонның оң сальдосын атап өтті**. Елге келушілер саны елден кететіндер санынан 9 293 адамға артты. Өңірлер бөлінісінде реципиент өңірлер Алматы, Маңғыстау облыстары және Республикалық маңызы бар Астана, Алматы, Шымкент қалалары болып табылады. Қалған өңірлерде көші-қонның теріс сальдосы бар.

2.2. Агломерациялар мен ірі қалаларды дамыту

Дамудың негізгі факторларының бірі урбандалу болып табылады. Елдегі урбандалу деңгейі 2035 жылға қарай 70-75%-ға жетуі мүмкін, бұл қалаларды өсу мен инновацияның негізгі орталықтарына айналдырады. Астана, Алматы және жаңа облыс орталықтары сияқты агломерациялар мен ірі қалалар халықтың, капиталдың және технологиялардың шоғырлануының арқасында ресурстарды тиімді пайдалануды қамтамасыз етеді.

Урбандалудың өсуі еңбек өнімділігін арттыру, тұтынушылық сұранысты арттыру және қызмет көрсету, сауда және инновациялық технологиялар саласында жұмыс орындарын құру арқылы экономикалық белсенділікті ынталандырады. Агломерациялардың экономикалық үлесі тек артады. Инфрақұрылым мен көлік желілерін дамытуға, сондай-ақ қалалық процестерді басқару тетіктерін жетілдіруге инвестициялар агломерациялардың тұрақты дамуын қамтамасыз етеді.

Қалалардағы адамдардың шоғырлануы инновациялық кластерлердің пайда болуына алғышарттар жасай отырып, білім мен технология экономикасына көшуді тездетеді. Агломерацияларды дамыту адами капиталды тиімді пайдалануға, білім мен денсаулық сақтауға қолжетімділікті жақсартуға, сондай-ақ өмір сүру деңгейін арттыруға мүмкіндік береді. Осылайша, урбандалу экономикалық өсуге ықпал етіп қана қоймай, елдің әлеуметтік тұрақтылығы мен бәсекеге қабілеттілігін нығайтады.

2.3. Моноқалаларды дамыту

Моноқалаларды дамыту жөніндегі жұмыс шеңберінде оларды жүргізілді, бұл олардың қажеттіліктерін неғұрлым дәл анықтауға және қолдаудың сараланған шараларын әзірлеуге мүмкіндік берді.

Бұл жіктеудің мақсаты әр қалаға сараланған көзқарас арқылы аймақтық саясаттың тиімділігін арттыру болып табылады. Бұл ресурстар мен күш-жігерді әрбір моноқаланың ағымдағы жай-күйі мен даму перспективаларына сүйене отырып, неғұрлым басым бағыттарға шоғырландыруға мүмкіндік береді.

12 бағыт бойынша топтастырылған **78 әлеуметтік-экономикалық көрсеткіш** талданды. Бұл тәсіл қалаларды жан-жақты зерттеу мен объективті бөлуді қамтамасыз етті.

Моноқалаларды дамытудың қысқа мерзімді және ұзақ мерзімді перспективалары оффтейк-келісімшарттарды масштабтау, моноқалалар айналасында геологиялық барлау жұмыстарын жүзеге асыру, өндірістік инфрақұрылымды дамытуды қолдау (бизнес-инкубаторлар, шағын өнеркәсіптік аймақтар құру), моноқалалардағы субъектілерді ғана кредиттеудің жекелеген бағдарламасы есебінен кредиттік ресурстарға қолжетімділікті кеңейту, моноқалаларды бюджеттік орталықсыздандыру мәселесін қарастыру, «инновациялық белдеуді» қалыптастыру үшін ШОБ тарту (ілеспе өндіріс) және өзін-өзі жұмыспен қамтыған халықты қысқарту, Өңірлік стандарттар жүйесін ескере отырып, инфрақұрылымның барлық түрлерін жаңғырту, кәсіптік оқыту және қайта даярлау (жаңа кәсіптерге оқыту) бағдарламаларын іске асыру, жоғары технологиялық, ғылымды қажетсінетін, экологиялық өндірістерді қолдау, тұрғын үй қорын кеңейту жөніндегі бағдарламаларды іске асыру, экологиялық проблемаларды шешу сияқты шараларды іске асыруға тәуелді болады.

2.4. Ауылдық және шекара маңы аумақтарын дамыту

Әлеуметтік, инженерлік және көліктік инфрақұрылымды дамыту жолымен базалық қызметтерді қамтамасыз етудегі теңгерімсіздікті азайту жоспарлануда, бұл халықтың өмір сүру жағдайларын жақсартуға және өңірлердің тұрақты дамуына ықпал ете отырып, көрсетілетін қызметтердің қолжетімділігі мен сапасын арттыруға мүмкіндік береді.

Осылайша, ауылдық елді мекендердің сумен жабдықтау қызметтерімен толық қамтамасыз етілуіне қол жеткізіледі деп күтілуде.

Нормативтік жағдайдағы жергілікті жолдардың (облыстық және аудандық маңызы бар) үлесін 2027 жылға қарай 95%-ға (2025 жылы – 88%, 2026 жылы – 90%) жеткізу жоспарлануда.

Ауылдық жерлерде интернет желісін пайдаланушылардың үлесі 2027 жылға қарай – 97% (2025 жылы – 94,7%, 2026 жылы – 96%).

Бұдан басқа, агроөнеркәсіптік кешенді дамыту, ауыл шаруашылығы кооперациясын, сондай-ақ ауылдағы кәсіпкерлікті ынталандыру және қолдау арқылы ауыл халқының табыс деңгейін арттыру жоспарлануда.

Мысалы, 2027 жылға қарай табысы ең төменгі күнкөріс деңгейінен төмен ауыл халқының үлесі 5,8% құрайды (2025 жылы – 6,3%, 2026 жылы – 6%).

Бұдан басқа, ауыл халқының жұмыссыздығы 2027 жылға қарай 4,2%-ға дейін төмендейді деп күтілуде (2025 жылы – 4,5%, 2026 жылы – 4,3%).

Шекара маңы аумақтарына қатысты шекара маңы аудандарының негізгі капиталына инвестициялардың өсуін 2027 жылға қарай 80%-ға дейін ұлғайту жоспарлануда (2025 жылы – 59%, 2026 жылы – 70%).

2027 жылға қарай шекара маңы аумақтарындағы халық санының 4,0 млн адамға дейін ұлғаюы күтілуде.

Қазақстан Республикасының 2029 жылға дейінгі ұлттық даму жоспарына сәйкес Өңірлік стандарттар жүйесіне сәйкес әлеуметтік игіліктермен және қызметтермен қамтамасыз етілу деңгейі 2029 жылға қарай қалаларда – 96%, ауылдарда – 71% құрайды.

Қорытындылар мен ұсынымдар

Өңірлік саясатты іске асыру шеңберінде мынадай маңызды нәтижелерге қол жеткізілді.

Әкімшілік-аумақтық қайта құрулар

- 3 жаңа облыс қайта құрылды;
- Абай және Шығыс Қазақстан облыстарының шекара маңы аудандары қалпына келтірілді.

Агломерациялар мен ірі қалаларды дамыту

- «Агломерацияларды дамыту туралы» ҚР Заңы қабылданды;
- Астана және Алматы агломерацияларын дамытудың кешенді жоспарлары бекітілді;

- «Түркістан қаласының ерекше мәртебесі туралы» ҚР Заңының жобасы әзірленді.

Моноқалаларды дамыту

- 10 моноқаланы дамытудың кешенді жоспарлары бекітілді;
- Экономиканы табысты әртараптандыруды Саран моноқаласы жүзеге асырды.

Ауылдық және шекара маңы аумақтарын дамыту

- 2019-2023 жылдары 1,8 мың АЕМ-де әлеуметтік, инженерлік және көлік инфрақұрылымын дамыту бойынша 5,4 мың жоба іске асырылды;
- 2019-2023 жылдары «Дипломмен ауылға» жобасының шарттарын көтерме жәрдемақы алу бөлігінде 45 мың маман пайдаланды, оның ішінде 21,2 мың маман тұрғын үй сатып алуға бюджеттік кредит алды.

- Даму әлеуеті бар ауыл тұрғындары санының өсуі байқалды.

Өңірлік стандарттар жүйесі

- Өңірлік стандарттар жүйесіне объектілер мен қызметтер тізбесін кеңейту бөлігінде өзгерістер енгізілді;

- Өңірлік стандарттар жүйесінің қамтамасыз етілуді есептеу әдістемесі жетілдірілді;

- «Ауылдың цифрлық картасы» модулін әзірлеу бойынша жұмыстар жүргізілуде, ӨСЖ қамтамасыз ету деңгейінің көрсеткіштері және ауылдық елді мекендердің әлеуметтік-экономикалық даму мониторингі.

- **Саясатты іске асыруды жақсарту бойынша ұсынымдар:** анықталған проблемаларды шешуге және тиімділікті арттыруға арналған ұсыныстар.

Өңірлік саясат 2030 жылға дейінгі перспективада халықты өңірдің экономикалық жағдайы мен мүмкіндіктеріне қарамастан тіршілікті қамтамасыз ететін инфрақұрылымның базалық объектілерімен және қызметтерімен қамтамасыз етуге, сондай-ақ олардың бәсекелестік артықшылықтары мен ерекшеліктерін ескере отырып, өңірлердің экономикалық әлеуетін дамытуға бағытталатын болады.

Өңірлік саясатты тиімді іске асыру өңірлік саясатты іске асыру тетіктерін жетілдіру есебінен де қамтамасыз етілетін болады:

- өңірлер мен орталық билік органдары арасындағы өзара іс-қимылды жақсарту;
- жергілікті ерекшеліктерді ескере отырып, неғұрлым сапалы жоспарлау үшін стратегиялық, бюджеттік және өңірлік жоспарлаудың өзара байланысын күшейту;
- тәжірибе алмасуды жақсарту және өңірлік саясатты іске асыру тиімділігін арттыру үшін орталық пен өңірлер арасында, сондай-ақ өңірлер арасында орта буын кадрларын ротациялау жүйесін дамыту;
- өңірлерді кіріс базасын ұлғайтуға ынталандыру және өңірлер арасындағы фискалдық диспропорцияны төмендету үшін жергілікті бюджеттерді қалыптастыру саясатын жетілдіру және т.б.

Моноқалаларды дамыту

Моноқалаларға қатысты олардың әлеуметтік-экономикалық даму әлеуетіне қарай сараланған шаралар қолданылады.

Ауылдық және шекара маңы аумақтарын дамыту

Агросектордағы және ауыл шаруашылығына жатпайтын қызмет түрлеріндегі ауылдық елді мекендердің экономикалық әлеуетінің тиімділігін арттыруға, ауылдық қоғамдастықтардың бастамаларын дамытуға бағытталған базалық инфрақұрылымды дамыту, кірістерді ұлғайту және ауыл халқының жұмыспен қамтылуын арттыру жөніндегі шаралар жалғастырылады.

Ауылдық аумақтардың туризмнің барлық түрлерін дамытуға мүмкіндік беретін бірегей табиғи-климаттық және мәдени-тарихи ерекшеліктері бар екенін ескере отырып, агро-, этно және экотуризм сияқты неғұрлым тартымды бағыттарды дамыту қажет, оларды дамыту үшін тиісті инфрақұрылымды жаңғырту қажет.

Ауылдарға келетін жас мамандар үшін әлеуметтік қолдаудың қосымша ынталандыру шаралары қабылданады.